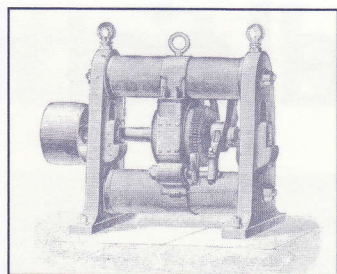

nijvertijd

Zestiende nummer

Vandaag hoorde ik van een kennis dat ze een bedrijf heeft opgezet voor de verkoop van lampen op zonne-energie in Ghana en Togo. De meeste lampen branden op kerosine en leveren gevaar en luchtvervuiling op. De ontwikkeling daar lijkt nu uit praktische overwegingen de direct stap naar zonne-energie te maken. Elektriciteitsvoorziening voor consument en bedrijf zoals wij dat kennen, moet daar nog gestalte krijgen.

Daarmee komen we in het laatste kwart van de negentiende eeuw terecht, in het verhaal van deze 16^e Nijvertijd. Het gaskousje kreeg concurrentie van de gloeilamp en daardoor ontstond een veiliger en schonere lichtbron. Rond 1900 werd het in Deventer duidelijk, dat er een elektriciteitsfabriek moest komen, want steeds meer bedrijven gingen elektriciteit gebruiken, niet alleen voor licht, maar ook voor de aandrijving van hun machines. Particuliere stroomleveranciers dienden zich aan. De overheid was huiverig voor een private monopoliepositie. Gemeenten en provincies gingen daarom zelf elektriciteitsmaatschappijen oprichten. De overheid als beheerder en aanjager van de primaire behoeften van industrie en consument.

Opnieuw heeft de redactie zich bij de keuze van het thema laten leiden door de actualiteit. De energievoorziening in de toekomst staat immers in het volle licht van de schijnwerpers. In de NRC van 22 november 2005 lees ik dat de vraag naar stroom nog steeds toeneemt. In de toekomst zou de vraag groeien naar een capaciteit die ons bevattingsvermogen te boven gaat. De energiemarkt lijkt een strijdtonel te worden van energiebedrijven en overheid, waarbij de overheid na de privatisering pogingen doet weer greep op deze markt te krijgen. Bedrijven als Eneco, Delta, Essent en Nuon (zie de STER-spotjes) kondigen nieuwe en grote(re) elektriciteitscentrales aan.

Een aardige (en relativerende) opmerking in het artikel is deze: energiebedrijven doen aan windowdressing. Ze lanceren mooie projecten en laten daarmee zien dat ze het geld en de lef hebben om grote investeringen te doen. "Ze bakenen hun terrein af met een plasje". Daar lijkt een basisvoorziening niet voor bedoeld te zijn. Elektriciteit is een van de belangrijkste pijlers waarop onze hoogontwikkelde samenleving rust. Geen wonder, dat men steeds meer de vraag stelt of privatisering dan wel de beste oplossing is. Van de geschiedenis kunnen we best wat leren.

Een aardige (en relativerende) opmerking in het artikel is deze: energiebedrijven doen aan windowdressing. Ze lanceren mooie projecten en laten daarmee zien dat ze het geld en de lef hebben om grote investeringen te doen. "Ze bakenen hun terrein af met een plasje". Daar lijkt een basisvoorziening niet voor bedoeld te zijn. Elektriciteit is een van de belangrijkste pijlers waarop onze hoogontwikkelde samenleving rust. Geen wonder, dat men steeds meer de vraag stelt of privatisering dan wel de beste oplossing is. Van de geschiedenis kunnen we best wat leren.

Ik wens u veel leesplezier.

Gijs van Elk, voorzitter.

De Stichting Industrieel Erfgoed Deventer, is opgericht in juli 1995. Doel is het behoud van industrieel erfgoed in Deventer en omgeving.

Ons werkgebied omvat Bathmen, Deventer, Diepenveen, Olst, Twello, Voorst en Wijhe.

Gegevens vastleggen, historisch onderzoek doen en daarover publiceren zijn belangrijke onderdelen van ons werk.

We organiseren excursies, bijeenkomsten en lezingen en geven advies op het gebied van hergebruik van industrieel erfgoed.

Natuurlijk zetten we ons in voor hergebruik van monumenten van bedrijf en techniek.

Voor meer informatie kunt u onze brochure aanvragen, bel (0570) 641151 of mail info@sied.nl.

U kunt ook onze Internetsite bezoeken: www.sied.nl

Vriend van de SIED

Architectenburo Ghijsen Partners

Rabobank Zuid-Salland

Impress

Schaap Bliksembeveiliging en Ontstoringstechniek

16

zaal met glasdak) van hotel Krasnapolsky in Amsterdam al in 1883 voorzien van Edison-gloeilampen (het gaslicht joeg de temperatuur op tot 29°C!). Toch bleef het gebruik van elektriciteit aanvankelijk zeer beperkt: in 1895 waren er in heel Nederland nog maar 1600 elektrisch verlichte gebouwen met in totaal 90.000 lampen. Omdat men een eigen centrale nodig had, konden alleen rijke particulieren zich elektrisch licht veroorloven. Vandaar dat, net als eertijds de gasverlichting, de elektriciteit eerst werd toegepast in fabrieken, winkels, openbare gebouwen en -aarzelend- in de straatverlichting.

aanleg vrijwel altijd tot één bouwblok beperkt bleef, sprak men van 'blokstations'. Zodra de elektrische leiding een straat moest kruisen, kreeg men te maken met een gemeentelijke vergunning. Zo deed in 1912 dr. A. Kuipers, woonachtig aan de Zwolseweg, een aanvraag voor een elektrische aansluiting op de fabriek van Laurillard, over de Sallandstraat

Hoe Deventer electric

In het laatste kwart van de negentiende eeuw had de gastechniek de hoogste ontwikkeling bereikt met de uitvinding van het gloeikousje in 1885, dat een prachtig wit licht uitstraalde. Door steeds lagere prijzen en de invoering van de muntgasmeter (ver)scheen het gaslicht ook bij de gewone man en vrouw in huis.

Juist in deze periode maakt de elektriciteit zijn opwachting als licht- en energiebron. Een belangrijke uitvinding was de gloeilamp door Edison en Swan in 1879, waarmee een minder storingsgevoelige en duurzamer elektrische lichtbron ontstond. Dit licht had verschillende voordelen boven gasverlichting: het was schoon en helder, nam geen zuurstof weg, er was geen brandgevaar en maar weinig warmteontwikkeling. Vooral grote gebouwen, waar veel publiek kwam, profiteerden hiervan. Zo werd de Wintertuin (een grote restaurant-

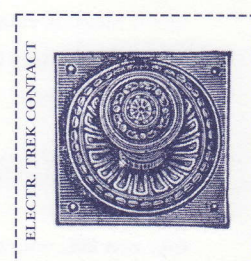
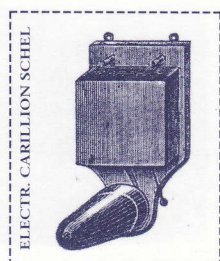
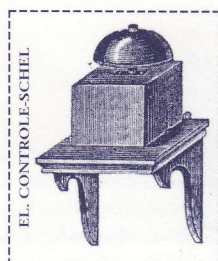
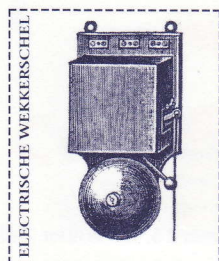
Installatiebedrijven verkochten toentertijd complete installaties van een dynamo (meest gekoppeld aan een stoommachine) tot en met de lampen. Omdat deze

heen, voor zijn Röntgeninrichting voor wetenschappelijk onderzoek'. Maar voor het oprichten van een 'elektrisch centraal station' gaf

Electriciteits- en radiozaak van H. Bronkhorst, Nieuwstraat, 1914.

ELECTRISCHE ARTIKEL

een gemeente vaak geen toestemming, beducht als zij was voor concurrentie met de gasfabriek. Rond 1900 werd duidelijk dat er een elektriciteitsfabriek moest komen, want steeds meer bedrijven gingen elektriciteit gebruiken, niet alleen voor licht maar ook voor aandrijving van machines. Ankersmit, Stoffel en Noury en Van der Lande wekten al in 1909 hun eigen elektriciteit op.

Een lange discussie

Bij de te nemen beslissingen over de openbare elektriciteitsvoorziening gaat de gemeente niet over een nacht ijs. Waar particuliere stroomleveranciers zich aanbieden, is men huiverig voor een

te Rotterdam, opdracht advies uit te brengen. Eind 1908 meldt hij, dat een Deventer centrale de eerste jaren verliezen zal opleveren. Er wordt nog even aan gedacht de centrale te combineren met de nieuw te bouwen Gasfabriek (geopend in 1911), maar in 1909 verandert het beeld. De heer Hofstede Crull, een van de oprichters van het al in 1900 gestichte particuliere 'Twentsch Centraal Station voor stroomlevering', stelt voor met

een groot aantal gemeenten in Overijssel en Gelderland een kabelmaatschappij te vormen die stroom zal gaan afnemen van deze centrale. Deventer besluit echter samen met Zwolle een deskundige aan te zoeken om de beste en goedkoopste combinatie te onderzoeken voor openbare stroomvoorziening. Maar de daarvoor aangezochte Prof. Feldmann van de Polytechnische School te Delft adviseert aansluiting

bij de voorgestelde kabelmaatschappij. Daarmee zijn de beide gemeentelijke elektriciteitscommissies het niet eens. Zij geven de voorkeur aan een overheidsbedrijf dat een centrale gaat exploiteren en de stroom verkoopt aan de gemeentelijke distributiebedrijven van beide steden. In deze vorm kan ook Feldmann zich vinden.

De aanloop

In 1910 stemmen beide gemeenteraden in met de plannen en op 19 november 1911 besluit de Deventer gemeenteraad samen met Zwolle en

van de stroomleveranties vooral naar de noordelijke provincies zal gaan. Zwolle ligt dan gunstiger dan Deventer. In 1913 worden zes commissarissen benoemd (voor elke gemeente twee) en vanaf 1 december treedt de heer Beekman aan als eerste directeur. Vergunningen worden gevraagd om kabels te leggen langs de rijksweg Zwolle-Zutphen (in plaats van 'luchtleidingen'). Ook koopt men grond aan de Radstakeweg (toen aan de rand van de stad) voor de bouw van een onderstation van waaruit de distributie over de stad gaat plaatsvinden. De gebouwen, inclusief een dienstwoning, staan er nog steeds en zijn inmiddels gemeentelijke monumenten. Overal in de stad verschijnen nu 'trafozuilen' en 'schakelhuisjes'. De kabels in de steden gaan, in tegenstelling tot in het buitenland, van meet af aan onder de grond. Omdat de openbare

citeit kreeg

monopoliepositie. Eerst krijgt ir. Gritters, directeur van het Gemeentelijk Elektriciteitsbedrijf

Zutphen, dat zich ook aansluit, de N.V. IJsselcentrale op te richten. Eerst lijkt het erop dat de nieuwe centrale in Deventer komt maar uiteindelijk kiest men voor Zwolle in de verwachting dat de uitbreiding

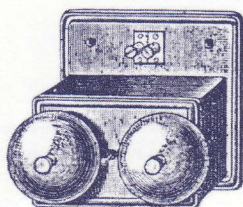
Toonzaal op het gebied van huishoudelijk gebruik van gas, water en elektriciteit, Nieuwstraat 79, 1930.

Tentoonstelling 'De Woning', gehouden in de Buitensociëteit. De stand van de Nederlandsche Smeitstoestellen Fabriek uit Hilversum, 1930.

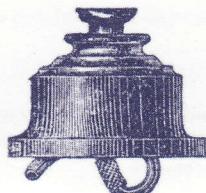
EN ANNO 1889

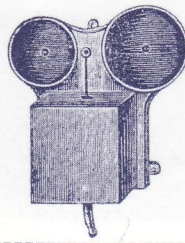
INDUCTIE SCHEL

LUCHTDRIJK BOUTON

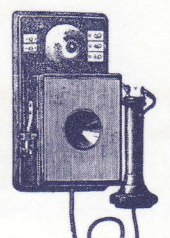
LUCHTDRIJK CARILLION SCHEL

PEER CONTACT

TELEFOON STATION

Op 16 december 1963 werd de laatste gaslantaarn, bevestigd aan het perceel Kerksteeg 12, gedoofd door wethouder K. Hölzel.

stroomvoorziening nu snel nadert, wil men de mogelijkheden van de elektriciteit onder aandacht van een breder publiek brengen. Verschillende verenigingen richten daartoe in de zomer van 1914 een Elektriciteitstentoonstelling in, waaraan de gemeente subsidie geeft. In datzelfde jaar besluit de gemeente de exploitatie van het distributiebedrijf in handen te geven van de N.V. IJsselcentrale, totdat het plaatselijke net een behoorlijke omvang heeft.

Eindelijk stroom!

En dan, op 19 april 1915, begint de stroomlevering in Deventer. Maar inmiddels is de Eerste Wereldoorlog uitgebroken waardoor het aantal aansluitingen tegenvalt. Vandaar dat de gemeente elektrische installaties tegen kostprijs en renteloos aanbiedt. Om ook het midden- en kleinbedrijf over te halen meer stroom af te nemen, begint men met het verhuren van elektromotoren. Het is van het grootste belang de industrie als klant te krijgen in verband met een rendabele

exploitatie. Rond 1900 deed namelijk de gasmotor als concurrent zijn intrede; in 1895 stonden er in Deventer al 26 en in 1910 werden de meeste fabrieken door gasmotoren aange-

dreven. Maar door de dalende aanschafprijs en de gemakkelijke bediening won de elektromotor het pleit: in 1920 hadden van de 194 bedrijven er 135 alléén deze krachtbron. Vooral de gasmotor met een klein vermogen wordt populair bij het kleinbedrijf zoals bakkerijen, drukkerijen, slagerijen, koekfabrieken e.d. In de periode van 1915 tot 1918 stijgt het verkochte elektrische vermogen van 110.000 kW naar 800.000 kW, het aantal aansluitingen gaat van 220 naar 765.

Gemeentelijke klanten zijn het rioolpompstation Veenweg, de gasfabriek en het waterleidingbedrijf aan de Ceintuurbaan. In 1916 krijgen De Hereeniging en de Schouwborg elektriciteit. Nog twee wijzigingen vinden plaats. In 1916 gaat de gemeenteraad akkoord met de overname van de IJsselcentrale door de provincie Overijssel (Zutphen valt af) en in 1921 neemt de gemeente het stedelijke distributiebedrijf in eigen beheer, overeenkomstig de oorspronkelijke plannen.

Zo breidt de elektriciteit als licht- en energiebron zich steeds verder over de stad uit; het platteland volgt op afstand. Het elektrisch

Nieuwe Haven. Noodleidingen gas, water en elektriciteit. 1948.

koken zal in Nederland, tot de komst van de magnetron, het koken op gas nauwelijks bedreigen. Opmerkelijk is, dat pas in 1951 in Deventer wordt besloten de openbare straatverlichting geheel te elektrificeren: op 16 december 1963 wordt bij het Bergschild de laatste gaslantaarn plechtig gedoofd. Anno 2000 maakt de stad de bewuste keuze door bij de nieuwe verlichting in de historische binnenstad terug te grijpen naar het model van de aloude gaslantaarn...

Bronnen:

Het artikel werd samengesteld door Ipe de Graaf. Hij gebruikte o.a. de volgende bronnen:

- Geschiedenis van de techniek in Nederland, deel III, Walburg Pers 1993;
- 100 jaar gas in Deventer, 1958;
- SAB.

Met dank aan het Stadsarchief Deventer voor gebruik van foto's en illustraties.

Colofon

Nijvertijd is een halfjaarlijks verschijnd bulletin van de Stichting Industrieel Erfgoed Deventer (SIED), bestemd voor donateurs en andere betrokkenen en geïnteresseerden. Donateur kan men worden door overmaking van: € 15,- (of meer) voor particulieren, € 25,- (of meer) voor organisaties, € 50,- (of meer) voor bedrijven op Postbankrekening 415141 t.n.v. de Stichting Industrieel Erfgoed Deventer. Adres: Vonderstraat 111, 7419 BN Deventer. Vormgeving: Allison, grafische vormgeving en reclameadvies, Deventer.